

MACIEJ BERNASIEWICZ

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: 0000-0001-6636-5377

TEORIE I NARZĘDZIA DIAGNOSTYCZNE W SZACOWANIU PRZESTĘPCZOŚCI POWROTNEJ

Streszczenie: Tekst traktuje o teoriach i narzędziach diagnostycznych, które stosują na co dzień dwie służby działające w polskim systemie sprawiedliwości, tj. kuratorzy sądowi dla dorosłych oraz pracownicy działu penitencjarnego w zakładach karnych. Charakterystykę przyjętych w Polsce narzędzi do diagnozy przestępczości powrotnej postanowiono przedstawić w szerszym kontekście różnych generacji metod szacowania recydywy.

Słowa kluczowe: przestępczość powrotna, szacowanie ryzyka, dynamiczne czynniki ryzyka

WPROWADZENIE

Aktualny stan wiedzy kryminologicznej, psychiatryczno-psychologicznej oraz pedagogicznej pokazuje, że nadal, mimo niewątpliwego postępu w tych dziedzinach wiedzy, najbardziej miarodajne w ocenie prawdopodobieństwa powrotnej przestępczości jest postawienie diagnozy dotyczącej zdrowia psychicznego i osobowościowego sprawcy (ustalenie ewentualnego rodzaju zaburzenia), a także antycypowanie powrotności z ciężaru gatunkowego popełnionych czynów oraz okoliczności ich popełnienia. Dowodem na pierwszą tezę jest aktualny i – co warto podkreślić – naukowy pesymizm związany z możliwością korekty jednostek psychopatycznych, zaś potwierdzeniem tezy drugiej jest wciąż aktualna w praktyce diagnostycznej analiza okoliczności popełnienia czynu przestępczego oraz oceny charakteru tych czynów w szacowaniu zagrożenia związanego z tzw. „bestiami”¹,

¹ Określenie osób, których dotyczy Ustawa z 22.11.2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzającymi zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz. U. 2014, poz. 24).

jakkolwiek nagannie nie brzmiałby ten termin, który przyjął się w debacie kryminologicznej oraz publicznej w Polsce po 2013 roku.

Odnotowanie wystąpienia w badaniu podmiotowym określonej jednostki nozologicznej (np. osobowości dysocjalnej) jest dobrym prognostykiem dalszych jej losów. James Fallon zauważa, że wysokie wyniki świadczące o psychopatii są dobrym (pewnym?) predykatorem ponownego popełnienia przestępstwa, jego ciężkości i premedytacji (Fallon 2017, s. 21). Pesymizm w zakresie możliwości resocjalizacji jednostek psychopatycznych wyraża także najwybitniejszy badacz tego zaburzenia, autor najpopularniejszego narzędzia do badania psychopatii Robert D. Hare, który twierdzi, że z psychopatii się nie wyrasta, jeśli ujawnia się ona w wieku dorosłym (w dzieciństwie i młodości może ona mieć charakter rozwojowy: zob. Pospiszyl 2000). Według Hare'ego częstotliwość recydywy jest wśród psychopatów około dwukrotnie wyższa niż wśród innych przestępców, zaś realizacja celu minimum, jakim jest zarzucenie (odstąpienie) od przestępczości, choć możliwe do realizacji, to jednak nie oznacza możliwości pełnej metamorfozy osoby z tym zaburzeniem, tj. realizacji celu maksimum, jakim jest poprawa moralności i obyczajne zachowanie (Hare 2010, s. 125–130). Tezę tą Hare ilustruje opisem pewnego przypadku ze swojej praktyki penitencjarnej:

Pewna trzydziestopięcioletnia psychopatka z bogatą kryminalną przeszłością postanowiła zmienić swoje życie. Zapisła się na rozmaite kursy oferowane w więzieniu, a po wyjściu na wolność (w wieku czterdziestu dwóch lat) uzyskała tytuł magistra psychologii stosowanej. Zaczęła pracować wśród dzieci z rozbitych domów i w ostatnich pięciu latach nie postawiono jej żadnego zarzutu. Niektórzy z jej środowiska sądzą, że odniosła sukces. Niemniej straciła kilkakrotnie posadę z powodu sprzeniewierzenia funduszy finansowych oraz gróźb pod adresem współpracowników i prełożonych. Ponieważ wiele osób traktowało te groźby poważnie, a także obawiało się, że nagłośnienie jej działań może okazać się kłopotliwe dla nich samych i dla ich organizacji, nie podjęto przeciwko niej kroków prawnych. Niektórzy spośród jej znajomych uważają, że jest interesująca kobietą, a jej kryminalna przeszłość wynika z niekorzystnych warunków społecznych i braku szczęścia. Inni widzą w niej zasadniczo tę samą osobę, którą była dawniej: wyrachowaną egoistkę, arogancką i skłoną do manipulacji – z tą tylko różnicą, że teraz skutecznie unika konfliktów z prawem (Hare 2010, s. 130).

Uznając trwały charakter takiego zaburzenia – utrwalone, niezmiennie, perseweracyjne tendencje u takich jednostek (Kępiński 2017, s. 12) – rezygnujemy nierzadko z procesu resocjalizacji osób o osobowości dysocjalnej. Hare wskazuje wręcz na odwrotny skutek prowadzenia jednej z form leczenia psy-

chopatów, tj. terapii grupowej, która jest bardzo popularna w amerykańskich więzieniach².

Przestępcy upośledzeni umysłowo, z zaburzeniami osobowości lub z zaburzeniami preferencji seksualnej popełniający przestępstwa zagrożone karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 10 lat (Zieliński 2017, s. 180–188), to przestępcy potencjalnie stwarzający zagrożenie po odbyciu kary pozbawienia wolności i jednocześnie specjalna kategoria skazanych, którzy mogą zostać – na wniosek dyrektora zakładu karnego – objęci postpenalną detencją lub środkiem kontroli. To nowe w polskim prawie rozwiązanie (Ustawa z 22.11.2013 r. o *postępowaniu...*) każe ocenić powołanym do tego biegłym (psychiatrom, psychologom, ewentualnie seksuologom) stopień prawdopodobieństwa popełnienia przez te osoby czynów przestępczych, a nawet obliuguje ich do oszacowania tego ryzyka jako „wysokiego” bądź „bardzo wysokiego”. W pierwszym przypadku (ryzyko wysokie) zastosowany powinien być nadzór prewencyjny (środek wolnościowy), a osoby stwarzające bardzo wysokie zagrożenie umieszcza się w Krajowym Ośrodku Zapobiegania Zachowaniom Dyssocjalnym (Zieliński 2017, s. 184). Wymagania ustawodawcy stawiane prognozie w zakresie rangowania zagrożenia budzą jednak niepokój diagnostów. Wymaga się bowiem od nich napisania opinii, do wygenerowania której nie mają oni, jak dotychczas, wystarczająco trafnych i rzetelnych narzędzi. Jak pokazała analiza takich opinii przeprowadzona przez Sebastiana Zielińskiego, w niektórych sprawach biegli wprost wskazywali, że określenie stopnia prawdopodobieństwa popełnienia kolejnych czynów zabronionych jest niemożliwe z uwagi na brak obiektywnych metod badawczych i kryteriów odróżniających wysoki poziom prawdopodobieństwa w tym zakresie od bardzo wysokiego poziomu tego prawdopodobieństwa. Stąd ich opinie nadal oparte były o klasyczny wywiad przeprowadzony z osobą objętą wnioskiem, zaś w treści opinii biegli obszernie przytaczali opis czynu, za który osadzeni ci zostali skazani, nie zaś okoliczności, które wyszły na jaw w trakcie postępowania wykonawczego (Tenże, s. 187, 185). Sprawa prognozowania zagrożeń związanych z powrotną przestępczością osób odbywających karę za najbardziej brutalne przestępstwa pokazuje, jak dalece brakuje nam jeszcze precyzyjnych narzędzi do szacowania ryzyka. W dalszej części tekst traktuje o teoriach i narzędziach diagnostycznych, które stosują na co dzień

² R.D. Hare relacjonuje: „W jednym z eksperymentów psychopaci nie mieli motywacji do poprawy, wcześniej wycofali się z programu i odnieśli z niego stosunkowo niewielką korzyść. Nawroty po wyjściu z więzienia zdarzały się wśród nich znacznie częściej niż wśród innych pacjentów. W innym eksperymencie psychopaci po opuszczeniu społeczności terapeutycznej byli niemal czterokrotnie bardziej skłonni do brutalnych przestępstw niż inni pacjenci (...). Tego rodzaju programy tylko wskazują psychopatom lepsze techniki manipulacji, oszukiwania i wykorzystywania innych” (Hare 2010, s. 249–250).

dwie służby działające w polskim systemie sprawiedliwości, tj. w kuratorzy sądowi oraz pracownicy działu penitencjarnego w zakładach karnych.

METODY SZACOWANIA RYZYKA POWTÓRNEJ PRZESTĘPCZOŚCI

Charakterystykę przyjętych w Polsce narzędzi do diagnozy przestępczości powrotnej w obszarze pracy kuratorów sądowych oraz pracowników pionu penitencjarnego polskich zakładów karnych postanowiono przedstawić w szerszym kontekście różnych generacji metod szacowania recydywy, o których szeroko pisze m.in. Mariusz Sztuka (2016, s. 79–91).

Procedury **pierwszej generacji** (dominujące do lat 70. XX w.) opierały się na diagnozie klinicznej (badania zindywidualizowane, nieustrukturalizowane oparte na kompetencjach specjalisty). Rezultat szacowania obciążony subiektywizmem oceniającego.

Druga generacja narzędzi to podejście aktuarialne – czyli szacowanie prawdopodobieństwa recydywy odbywa się na podstawie obiektywnych czynników ryzyka w konkretnym układzie sytuacyjnym (rodzina, praca, kariera przestępcza). W modelu tym pomiar opiera się na niemal wyłącznie statycznych czynnikach ryzyka, czyli na wyposażeniu psychospołecznym jednostki, które nie podlega modyfikacjom (płeć, przestępcza przeszłość, pochodzenie, itd.).

Warto w tym miejscu odnotować, że w tej generacji ulokować można obowiązująca w Polsce procedurę szacowania powrotu do przestępstwa osób poddanych środkom probacyjnym. Kategoryzowanie dozorowanych przez polskich kuratorów zawodowych odbywa się w procedurze kwalifikowania określonej w art. 169a kkw (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy...) i w oparciu o statyczne czynniki ryzyka, takie jak:

- kategoria (A): dotychczas niekarani, pozytywna prognoza;
- kategoria (C): recydywa, osoby uzależnione, przestępcy w związku z używaniem środków psychoaktywnych, w związku ze stosowaniem przemocy w rodzinie, jeśli zamieszkują wspólne gospodarstwo, przestępcy seksualni, z zaburzeniami psychicznymi, przestępcy z podkultur przestępczych, wymagający intensywnych oddziaływań. Podkreślone determinanty powrotnej przestępczości uznać można za czynniki dynamiczne³ i jako takie są zwiastunem stopniowego wypierania czynników statycznych na rzecz uznania roli czynników dynamicznych w praktyce diagnostycznej. Wprowadzenie dwóch czynników dynamicznych do diagnozy kuratorskiej jest

³ Podobną opinię wyraża M. Sztuka (2016, s. 84–84).

niewystarczające, ale godne pochwały, ponieważ oprócz doprecyzowania i poszerzenia liczby ocenianych ryzyk pomagających zakwalifikować skazanych do określonych kategorii (A, B, C) czynniki te mają jeszcze tą ważną zaletę, że ukierunkowują działalność resocjalizacyjną i wskazują obszary do pracy korekcyjnej ze skazanymi (Por. Liegmann 2017, s. 130–140). A zatem nie chodzi tylko o to, żeby przydzielona osobie dozorowanej kategoria determinowała liczbę spotkań, jakie musi zorganizować kurator z jej udziałem, lecz wprowadzenie czynników dynamicznych do diagnozy pozwala na dokładne określenie pól (obszarów) do pracy wychowawczo-terapeutycznej;

- kategoria (B): pozostałe osoby dozorowane.

Trzecia generacja procedur, już w sposób zdecydowany, włącza w skład oceny dynamiczne czynniki ryzyka. W Wielkiej Brytanii narzędziem odpowiadającym tej procedurze jest np. OAS (*Offender Assessment System*). W Polsce zaś za procedurę taką uznać możemy badanie przy użyciu skali prognostycznej do oceny ryzyka podjęcia zachowań przestępczych (SPORPZP) autorstwa Brunona Hołysta (w poniżej, skrótowo przedstawionej wersji tego narzędzia⁴, podkreślono czynniki, które w sposób autorski uznano za czynniki dynamiczne; pozostałe mają charakter statyczny). Jest to projekt skali, więc nie znamy jeszcze trafności tego narzędzia (po analizie dyskryminacyjnej kategorie mają szansę wejść w skład narzędzia i stać się popularnym sposobem prognozowania penitencjarnego). Hołyst podjął decyzję, aby elementów skali prognostycznej poszukiwać w pięciu obszarach (im więcej diagnozowany uzyska punktów, tym bardziej negatywną uzyskuje prognozę przestępczości powrotnej), tj.:

1. Biografii ogólnej skazanego (0–12 pkt na skali ryzyka):
 - rodzina niepełna, zastępcza, dom dziecka (w zależności od warunków) (1–3 pkt.),
 - zwolniony po odbyciu całości kary (bez zwolnienia warunkowego) (1 pkt),
 - niskie wykształcenie, aż po jego brak (1–3 pkt.),
 - brak kwalifikacji zawodowych (1pkt),
 - bezrobocie do 6 miesięcy, od 6 do 12 miesięcy bądź powyżej roku (1–3 pkt.)
 - niewierzący, obojętny religijnie (1 pkt);
2. Biografii przestępczej (0–13 pkt.):
 - ile razy notowany (1–3 pkt.),
 - pobyt w zakładzie poprawczym (3 pkt.),

⁴ Całe narzędzie znaleźć można w publikacji autorstwa Brunona Hołysta (2013, s. 39–46).

- wysokość kary: od ograniczenia wolności do wyroku ponad trzyletniego bez zawieszenia (1–4 pkt.),
- umyślność przestępstwa (1–3 pkt.);
- 3. Tradycje/środowisko (0–9 pkt.):
 - oboje rodzice niewykwalifikowani (1 pkt),
 - wykształcenie rodziców poniżej podstawowego (1 pkt),
 - rodzice niewierzący bądź obojętni religijnie (1 pkt),
 - karalność ojca/matki w zawieszeniu bądź bez zawieszenia (1–4 pkt.),
 - karalność krewnych w zawieszeniu bądź bez zawieszenia (1–2 pkt.);
- 4. Cechy charakteru (0–10 pkt.) – ocena za pomocą standardowych narzędzi psychologicznych, np. testu Rorschacha:
 - nieakceptowanie własnej sytuacji społecznej (1–2 pkt.),
 - pogarda dla otoczenia (1–2 pkt.),
 - podejrzliwość, nieufność (1–2 pkt.),
 - skłonności niszczyielskie (1–2 pkt.),
 - impulsywność (1–2 pkt.);
- 5. Uzależnienia (0–8 pkt.):
 - alkohol od umiarkowanego do silnego (1–2 pkt.),
 - narkotyki, jak wyżej,
 - hazard, jak wyżej,
 - inne, jak wyżej.

Kolejnym narzędziem, które – w odróżnieniu od poprzednio opisywanego – zdołało już zyskać sobie duże uznanie w państwach kultury północnoatlantyckiej i które rekomenduje się służbom penitencjarnym oraz probacyjnym jako dobre narzędzie diagnostyczne trzeciej generacji to LSI-R (*The Level of Service Inventory-Revised*) autorstwa kanadyjskich psychologów: Don Andrews oraz Jamesa Bonty. Bazą teoretyczną dla tego narzędzia jest model R-N-R (*risk-need-responsivity; ryzyko-potrzeba-reaktywność*). Model R-N-R (Barczykowska, Dzierżyńska-Breś 2013, s. 134–136; Sztuka 2013, s. 232–251; Chojecka 2014, s. 85–100; Muskała 2017, s. 183–184; Polaschek, Yesberg 2017, s. 5) dzieli proces diagnostyczny na trzy etapy. W pierwszym etapie następuje ocena określonych ryzyk dla recydywy. Najbardziej rozpoznane zewnętrzne i wewnętrzne wyzwalacze (czynniki ryzyka) przestępczości pozwalające określić powrotną przestępczość to czynniki określane mianem „wielkiej czwórki” (podobnie jak w narzędziu Hołysta czynniki dynamiczne postanowiono podkreślić dla zobrazowania proporcji czynników dynamicznych wobec statycznych):

1. Antyspołeczne zachowania w przeszłości
2. Antyspołeczna osobowość (*antisocial temperamental features*)
3. Antyspołeczne postawy

4. Antyspołeczna grupa odniesienia oraz schematy poznawcze (*peers and thought patterns*)

Na marginesie rozważań o teoretycznych koncepcjach prognozowania przestępczości powrotnej warto zauważyć, że badania w zakresie czynników ryzyka wykazały, że pozytywny skutek przynoszą jedynie interwencje resocjalizacyjne podejmowane wobec grup o umiarkowanym i wysokim ryzyku oraz w grupach homogenicznych pod względem ryzyka, zaś oddziaływania podejmowane wobec sprawców z grupy niskiego ryzyka lub prowadzone w grupie, w której znalazły się jednostki o różnym poziomie ryzyka, mogą przynieść skutek odwrotny od zamierzonego. Ponadto Andrews i Bonta wyróżnili jeszcze umiarkowaną czwórkę, które razem tworzą centralną ósemkę (*central eight*):

1. Niekorzystna sytuacja rodzinna (*poor family*)
2. Niekorzystna sytuacja szkolna
3. Funkcjonowanie w czasie wolnym oraz w pracy (*employment and leisure functioning*)
4. Używanie substancji psychoaktywnych (*substance abuse*)

W centralnej ósemce korygować nie można jedynie antyspołecznych zachowań z przeszłości (Por. Sztuka 2013, s. 240), dlatego model ten wnosi wiele optymizmu w zakresie szansy na skuteczną resocjalizację. Oprócz czynników ryzyka (zwanymi inaczej potrzebami kryminogennymi) w modelu R-N-R konstatuje się jeszcze istnienie czynników pośrednio wpływających na zachowania przestępcze danej jednostki (czynniki niekryminogenne), do których zaliczono: poczucie szczęścia, wiara we własne siły, otwartość na nowe doświadczenia, lęk i zmartwienia, duchowość, empatia, samoocena, społeczny status jednostki i inne (Sztuka 2013, s. 244, Chojecka 2014 s. 88;). Ocena tych potrzeb stanowi drugi etap diagnozy wzorowanej na modelu R-N-R. Ostatni element w tym modelu to ocena potencjalnej skuteczności projektowanej zmiany, jaką chcemy wywołać w życiu jednostki. Możemy mówić o reaktywności ogólnej oraz szczegółowej. Poprzez pierwszą D.A. Andrews oraz J. Bonta rozumieją korzystanie z programów resocjalizacyjnych o uznanej renomie i skuteczności. Natomiast reaktywność szczegółowa odnosi się do wyboru programu adekwatnego do możliwości sprawcy (jego stylu uczenia się, motywacji, ograniczeń poznawczych oraz do jego cech socjodemograficznych) (Chojecka 2014, s. 89).

Czwarta generacja metod pomiarowych uwzględni wymogi pracy korekcyjnej (resocjalizacyjnej) zgodnie z zasadą reaktywności.

W polskiej praktyce resocjalizacyjnej trudno jest wskazać narzędzia, które odpowiadałoby tej generacji metod pomiarowych.

DIAGNOZA PENITENCJARNA

W polskim wymiarze sprawiedliwości, oprócz wcześniej opisanej procedury kategoryzowania osób (ryzyka z nimi związanego) poddanych dozorowi kuratorów dla dorosłych, szacowanie ryzyka powtórnej przestępczości spotykamy jeszcze w pracy działu penitencjarnego zakładów karnych. Niezawodność diagnozy penitencjarnej (a zwłaszcza prognozy kryminologiczno-społecznej) ma bezpośrednie przełożenie na bezpieczeństwo społeczeństwa, ponieważ wszelkie pomyłki w jej zakresie sprawiają, że jednostka wychodząca z zakładu penitencjarnego na przepustkę (przerwę w wykonaniu kary, itp.) stwarza bezpośrednio zagrożenie, często dla życia i zdrowia innych ludzi. Według §8 Rozporządzenia (Rozporządzenie MS z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów...) diagnozę penitencjarną dzielimy na badania osobopoznawcze oraz psychologiczne. Do najczęściej wykorzystywanych w ramach diagnozy penitencjarnej metod i technik zaliczamy: obserwację, wywiad, rozmowę, analizę dokumentów, analizę wytworów własnych, ankietę, socjometrię (Marczak 2017, s. 126) oraz testy psychologiczne (np. PCL-R, inaczej skala Hare'a do oceny cech psychopatycznych, dalej test Rorschacha do oceny cech charakteru, itp.).

Szczególnie użyteczna w prognozowaniu przestępczości powrotnej jest analiza dokumentów osobistych osadzonych (autobiografie, pamiętniki, listy, wytwory plastyczne: obrazy, rysunki, rzeźby, utwory literackie: wiersze, piosenki więzienne, symbole, używane słowa, tatuaże), ponieważ umożliwia ona poznanie osobowości osadzonych, pozyskanie i zweryfikowanie posiadanych informacji, zapoznanie się z subiektywną oceną środowiska rodzinnego, światopoglądu oraz planów życiowych. Analizę dokumentów wzbogaca lektura kolejnych zasobów wiedzy zgromadzonej w aktach spraw karnych, aktach osobopoznawczych, karcie widzeń, karcie bibliotecznej oraz innych, takich jak informacje z zakładów poprawczych i wychowawczych, z wywiadów środowiskowych. Zastosowanie kilku metod badawczych służy rzetelnej diagnozie i pomaga w skonstruowaniu indywidualnego programu oddziaływania resocjalizacyjnego, readaptacyjnego i terapeutycznego (Marczak 2017, s. 126).

Diagnoza penitencjarna (badania osobopoznawcze, diagnoza psychologiczna) służy – zgodnie z art. 8 (Rozporządzenie MS z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów...) – prognozie penitencjarnej oraz kryminologiczno-społecznej, przy czym prognoza penitencjarna dotyczy funkcjonowania i sprawowania się sprawcy (skazanego) w warunkach więziennych, wewnątrz instytucji totalnej, w otoczeniu zamkniętym. Odnosi się do ryzyka naruszenia bezpieczeństwa, dyscypliny, porządku, przekroczenia regulaminu w trakcie pobytu w zakładzie. Prognoza penitencjarna (dodatnia, ujemna) wpływa na klasyfikację i okresowe oceny postępów

w resocjalizacji oraz przyznawanie nagród i wymierzanie kar (Pustkowiak 2017, s. 106). Natomiast prognoza kryminologiczno-społeczna dotyczy funkcjonowania i sprawowania się (skazanego) w warunkach wolnościowych, na zewnątrz instytucji totalnej (w środowisku otwartym). Odnosi się do ryzyka popełnienia przestępstwa lub wykroczenia w trakcie pobytu poza zakładem. Prognoza kryminologiczno-społeczna (pozytywna, negatywna) wpływa na zastosowanie środków probacyjnych oraz na udzielanie przepustek, zgód, zezwoleń. Przez przepustki, zgody, zezwolenia rozumiemy: przepustkę systemową (w zakładzie półotwartym do 14 dni w roku, w zakładzie otwartym do 28 dni), przepustkę edukacyjną, nagrodową (do 30 h z osobą najbliższą), zezwolenie na opuszczenie zakładu (jednorazowo 14 dni), przepustkę losową (choroba, pogrzeb, ślub – do 5 dni) oraz przepustkę zadaniową (przed opuszczeniem zakładu, do 14 dni) (Pustkowiak 2017, s. 107).

Najbardziej kluczowa dla bezpieczeństwa społecznego jest zatem diagnoza kryminologiczno-społeczna. Funkcjonariusze działu penitencjarnego Służby Więziennej (pedagodzy resocjalizacyjni oraz psychologowie), przeprowadzając indywidualne prognozy kryminologiczno-społeczne, kierują się wytycznymi §26 Rozporządzenia (Rozporządzenia MS z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów...). W paragrafie tym znajdujemy enumeratywnie wymieniony katalog czynników, które powinny zostać uwzględnione, przy sporządzaniu prognozy. Są to następujące czynniki:

- środowisko rodzinne,
- cechy osobowości wraz z uwzględnieniem stopnia samodyscypliny oraz skłonności do używania przemocy,
- problem alkoholowy skazanego albo uzależnienie od środków odurzających lub substancji psychotropowych,
- przebyte leczenie odwykowe, a także motywację do zachowania abstynencji,
- droga wykołejenia społecznego wraz z określeniem stopnia demoralizacji,
- rodzaj przestępstwa, za które skazany odbywa karę,
- zachowanie podczas uprzednio odbywanych kar, ze szczególnym uwzględnieniem sposobu wykorzystywania zezwoleń na opuszczenia zakładu;
- środowisko, w którym przebywać będzie skazany w trakcie korzystania z przepustki⁵.

W oparciu o powyższe kryteria⁶ Dyrektor Generalny Służby Więziennej określił w drodze Zarządzenia (Zarządzenie nr 19/16 Dyrektora...) narzędzie – wzór stanowi

⁵ Ibidem.

⁶ Dynamicznych czynników ryzyka, które postanowiono podkreślić, podobnie jak uczyniono to w przypadku wcześniej analizowanych w tekście czynników, jest niewiele więcej niż statycznych, dlatego narzędzie to umiejscowić należałoby pomiędzy drugą oraz trzecią generacją metod szacowania przestępczości powrotnej.

załącznik nr 6 do Zarządzenia – w postaci kwestionariusza ankiety z pytaniami otwartymi. Narzędzie to ma również cechy klucza kategoryzacyjnego, w którym diagnosta zaznaczyć może informacje pozyskane nie tylko od osadzonego, lecz również uzupełnić je może na podstawie innych źródeł informacji (np. pozyskuje je z nadesłanej do zakładu karnego dokumentacji z placówek, w których osadzony wcześniej przebywał, np. z zakładu poprawczego; wiele informacji wychowawca pobrać może także z systemu informatycznego lub otrzymuje je w postaci opinii biegłych sporządzonych w toku postępowania karnego). Wzór narzędzia do prognozy kryminologiczno-społecznej odtwarza w dosłownym brzemieniu te same jednostki analizy i to w tej samej kolejności, w jakiej znalazły się one w Rozporządzeniu (Rozporządzenie MS z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów...). Dodatkowym elementem w narzędziu jest tylko ostateczna konkluzja w postaci zdania: „Po przeanalizowaniu pozytywnych i negatywnych czynników prognostycznych, prognozę określam jako pozytywną/negatywną”, gdzie osoba wypełniająca druk musi dokonać podkreślenia właściwej konkluzji wynikającej z przeprowadzonej przez nią analizy jakościowej uzyskanych od skazanego odpowiedzi (tudzież wynikającej z uzyskanych z innych źródeł informacji).

Czy narzędzie polskie daje się przyrównać do narzędzi stosowanych w świecie anglosaskim? Narzędzie do oceny gotowości do przedterminowego zwolnienia skazanego (*readiness for release*) stosowane w Nowej Zelandii cechuje wyższy poziom szczegółowości oraz operacjonalizacji w zakresie oceny czynników ryzyka i chroniących niż ma to miejsce w polskim narzędziu wprowadzonym Zarządzeniem Dyrektora Generalnego SW (Zarządzenie nr 19/16 Dyrektora...). W nowozelandzkim narzędziu RPFA-R (*Release Proposal Feasibility Assessment – Revised*) (Polaschek, Yesberg 2017, s. 15) składającym się z 11 itemów znajdujemy odniesienie – podobnie zresztą, jak w polskim – do środowiska rodzinnego, ale nowozelandzkie narzędzie wskazuje na konkretne elementy jego oceny, tj. diagnozuje posiadanie zakwaterowania po wyjściu z więzienia, obecność wcześniejszych ofiar, które napotkać może skazany, warunki finansowe. Jeśli chodzi o drugi obszar z §26 polskiego Rozporządzenia (Rozporządzenie MS z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów...), tj. ocenę cech osobowości wraz z uwzględnieniem stopnia samodyscypliny oraz skłonności do używania przemocy, to nowozelandzkie narzędzie mówi jedynie o konieczności oceny zdolności skazanego do radzenia sobie ze stresem (*ability to deal with stress*). Także trzeci obszar zagrożeń (problem alkoholowy skazanego albo uzależnienie od środków odurzających lub substancji psychotropowych) widoczny jest dla RPFA-R, gdzie określa się go jako historia nadużywania alkoholu i narkotyków (*alcohol and drug abuse history*). Punkty 4,5 oraz 6 z §26 polskiego Rozporządzenia (przebyte leczenie odwykowe, droga wykolejenia społecznego, rodzaj przestępstwa, za które skazany odbywa karę) nie są

przedmiotem zainteresowania w nowozelandzkim narzędziu do oceny gotowości do zwolnienia (pomija się tu zatem czynniki statyczne). Punkt 7 §26 polskiego Rozporządzenia (zachowanie podczas uprzednio odbywanych kar, ze szczególnym uwzględnieniem sposobu wykorzystywania zezwoleń na opuszczenia zakładu) ma swój odpowiednik w RPFA-R, w postaci itemu do oceny nieprzestrzegania wcześniejszych warunków zwolnienia (*previous parole noncompliance*). Natomiast punkt 8 (ostatni) polskiego paragrafu (środowisko, w którym przebywać będzie skazany w trakcie korzystania z przepustki), to najszerzej oceniany obszar w nowozelandzkim narzędziu, ponieważ odnoszą się do niego aż 4 poziomy szacowania ryzyka (itemy): ocena, czy skazany będzie miał zatrudnienie (*employment*), oszacowanie jakości wsparcia ze strony społeczności lokalnej oraz określonych służb a także ocena, czy istnieje plan readaptacji społecznej sporządzony dla konkretnego skazanego (*anticipated community and personal support, whether there is a relapse/safety plan in place*). Na koniec szacowania ryzyk obecnych w środowisku określa się potencjalne czynniki generujące przestępczą powrotność, jakie napotkać może skazany w otoczeniu, do którego trafi (*expected exposure to destabilizing factors*).

Największa zatem różnica w szacowaniu gotowości do przedterminowego zwolnienia skazanego w polskim oraz nowozelandzkim modelu dotyczy nieuwzględniania w tym drugim przypadku wcześniej popełnionego przestępstwa (czynnik statyczny), a także dotyczy uwzględniania w większym stopniu niż czyni to polskie narzędzie obecności i jakości pomocy postpenitencjarnej, jaką otrzymać może skazany po zwolnieniu (plan pracy, system wsparcia, oraz inne dynamiczne czynniki ryzyka dla rekryminalizacji). Sądzić można zatem, że w systemie nowozelandzkim istnieje lepiej zorganizowana pomoc następcza oraz sprawnie działające służby, które nie tylko są w stanie dostarczyć służbie więziennej stosownych informacji o zagrożeniach środowiska otwartego, do którego powrócić ma skazany, ale też deklarują własne możliwości objęcia go programem pracy, co jest największym mankamentem polskiego systemu pomocy postpenitencjarnej, o czym najlepiej świadczy – w sposób pośredni – planowana przez ministra Pastryka Jakiego reforma tego systemu, o której wdrożeniu (czy nastąpi?) będziemy mogli coś powiedzieć dopiero za kilka lat (Stasiorowski 2016).

PODSUMOWANIE

Krótki przegląd teorii oraz narzędzi, jakie spotykamy w polskiej praktyce resocjalizacyjnej (probacji oraz pracy penitencjarnej) w zakresie szacowania przestępczości powrotnej pozwala na stwierdzenie, że jesteśmy dopiero w połowie drogi do tworzenia narzędzi z jednej strony trafnych, a z drugiej takich, które opierałyby się

na szacowaniu dynamicznych czynników ryzyka. Polskie ustawodawstwo, które reguluje kryteria i obszary poddawane ocenie i szacowaniu ryzyka, słabo jeszcze uwzględnia zasadę pragmatycznego charakteru diagnozy. Dobra prognoza nie służy bowiem jedynie ocenie prawdopodobieństwa popełnienia kolejnego przestępstwa, lecz ma również funkcję resocjalizacyjną i jest „fundamentem podjęcia racjonalnej i metodycznie uzasadnionej pracy korekcyjnej, w ramach której pozwala identyfikować faktycznych adresatów oddziaływań resocjalizacyjnych oraz te obszary ich psychospołecznego funkcjonowania, które powinny skupiać uwagę jako cel modyfikacji” (Sztuka 2016, s. 86). Wydaje się, że dopóki nie zostanie stworzony w Polsce dobrze działający system opieki następczej (postpenitencjarnej) oraz wspierający osoby, które pierwszy raz naruszyły normy prawne (program *diversion*, sprawiedliwości naprawczej), dopóty podsądni/skazani nadal będą oceniani pod kątem czynników statycznych (ciężar gatunkowy popełnionego czynu, przebieg kariery przestępczej, pochodzenie społeczne) zamiast dynamicznych (szansa na otrzymanie wsparcia w społeczności lokalnej, na możliwość zadośćuczynienia, na włączenie się w działające w miejscu zamieszkania programy kształcenia zawodowego czy umiejętności społecznych). Ewentualne pojawienie się takiego szeroko rozumianego systemu wsparcia społecznego w przyszłości przy obecności motywacji osoby dozorowanej/skazanej do skorzystania z takiej oferty powinno automatycznie wpłynąć na zmniejszenie ryzyka powrotnej przestępczości i jednocześnie powinno sprawić, że w polskich narzędziach diagnostycznych pojawi się więcej czynników dynamicznych (podobnie jak dzieje się to w Nowej Zelandii).

LITERATURA

- Barczykowska A., Dzierżyńska-Breś S., 2013, *Profilaktyka oparta na wynikach badań naukowych (evidence based practice)*. „Resocjalizacja Polska”, nr 4, s. 131–152.
- Chojacka J., 2014, *Model dla wszystkich? Spory wokół koncepcji szacowania ryzyka recydywy*. „Resocjalizacja Polska”, nr 7, s. 85–100.
- Fallon J., 2017, *Mózg psychopaty*. Sopot, GWP.
- Hare R.D., 2010, *Psychopaci są wśród nas*. Kraków, Wydawnictwo Znak.
- Hołyst B., 2013, *Skala prognostyczna do oceny ryzyka podjęcia zachowań przestępczych – indywidualna predykcja kryminologiczna*. „Probacja”, nr 2, s. 39–46.
- Kępiński A., 2017, *Psychopatie*. Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- Liegmann B., 2017, *Grupy ryzyka powrotu do przestępstwa na gruncie Kodeksu karnego wykonawczego. Rola i zadania kuratora wykonującego orzeczenia w sprawach karnych*. W: R. Opora, R. Breska, J. Jezierska, M. Piechowicz (red.), *Współczesne modele i strategie resocjalizacji*. Warszawa, Difin SA, s. 131–140.

- Marczak M., 2017, *Diagnoza penitencjarna i jej rola w projektowaniu oddziaływań penitencjarnych*. W: R. Opora, R. Breska, J. Jezierska, M. Piechowicz (red.), *Współczesne modele i strategie resocjalizacji*. Warszawa, Difin SA, s. 118–130.
- Muskała M., 2017, „*Odstąpienie od przestępczości*” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej. Poznań, Wydawnictwo UAM.
- Polaschek D.L.L., Yesberg J.A., 2017, *A year without a conviction: An integrated examination of potential mechanisms for successful re-entry in high-risk violent prisoners*. „Criminal Justice and Behavior”. DOI: 10.1177/0093854817752757 (dostęp: 15.01.2018).
- Pospiszyl K., 2000, *Psychopatia*. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Pustkowiak L., 2017, *Przewidywanie przestępczości jako element składowy procedury resocjalizacji*, W: R. Opora, R. Breska, J. Jezierska, M. Piechowicz (red.), *Współczesne modele i strategie resocjalizacji*. Warszawa, Difin SA, s. 99–117.
- Rozporządzenie MS z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. 2013, poz. 1067).
- Stasiorowski S., 2016, *Reforma systemu readaptacji społecznej skazanych w Polsce. Reintegracja społeczna skazanych najistotniejszym z celów kary*. Ministerstwo Sprawiedliwości.
- Sztuka M., 2013, *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sztuka M., 2016, *Szacowanie ryzyka w pracy kuratora. Polskie rozwiązania i ich odpowiedniki w rozwiniętych systemach zachodnich*. W: M. Konopczyński, Ł. Kwadrans, K. Stasiak (red.), *Polska kuratela sądowa na przełomie wieków – nadzieje, oczekiwania, dylematy*. Kraków, Oficyna Wyd. „Impuls”, s. 79–91.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997, Nr 90, poz. 557).
- Ustawa z 22.11.2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzającymi zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz. U. 2014, poz. 24).
- Zarządzenie nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych.
- Zieliński S., 2017, O polskich „bestiach” – charakterystyka osób stwarzających zagrożenie. W: E. W. Pływaczewski, E. Jurgielewicz-Delegacz, D. Dajnowicz-Piesiecka, (red.), *Współczesna przestępczość i patologie społeczne z perspektywy interdyscyplinarnych badań kryminologicznych*. Warszawa, Wydawnictwo C.H. Beck, s. 180–188.

THEORIES AND DIAGNOSTIC TOOLS IN ASSESSING REOFFENDING

Abstract: The text deals with theories and diagnostic tools that are used every day by two services operating in the Polish justice system, i.e. probation officers and employees of the penitentiary department in prisons. The characteristics of the tools adopted in Poland for the diagnosis of reoffending were decided to present in a broader context the different generations of recidivism estimation methods.

Keywords: recidivism, risk assessment, dynamic risk factors